

TURISME, IMMIGRACIÓ I ÚS DE LA LLENGUA (1960-1989) ¹

AINA MOLL

El turisme i la immigració estan estretament relacionats a les nostres illes. I el seu impacte ha revolucionat les formes de vida i de relació social dels autòctons, entre elles l'ús de la llengua pròpia del territori.

Això ha estat així a tots els llocs on s'ha produït amb força el fenomen turístic, d'ençà que es creà la primera agència de viatges a mitjan segle XIX. I a tot arreu ha pres gran força aquests darrers trenta anys, com a conseqüència dels avenços tècnics en les comunicacions i dels avenços socials --especialment la generalització de les vacances pagades--, que han afavorit una gran mobilitat social per motius de lleure i un gran flux de població treballadora en cerca d'un millor nivell de vida. Però la intensitat del doble impacte del turisme i la immigració ha estat diferent, segons la situació econòmica i social prèvia a la "invasió" turística i immigratòria.

¹ Aquest treball reitera en alguns aspectes, i en altres aspectes complementa, el que vaig publicar *Sobre la integració dels immigrants a Les Illes Balears*, Quaderns de Cultura Fi de Segle núm 6., Ajuntament de Palma, 1989 (pàgs. 77-91), del qual també formen part altres treballs molt relacionats amb el tema --especialment: *Aspectes geogràfics de la immigració a les Balears*, de M.A. Carbonero i P.A. Salvà i Tomàs, *Economia, llengua i immigració a les Balears*, de M. Alenyar, i *El xoc cultural dels immigrants*, de Lluís Garcia Sevilla, --que citaré amb la referència *Les migracions*.

L'evolució econòmico-social al llarg del segle

En el nostre cas, l'impacte ha estat especialment fort, perquè hem passat de ser unes illes pobres, de baix nivell d'instrucció i amb gran flux emigratori, ² a ser la primera Comunitat Autònoma d'Espanya en renda *per capita*; d'una economia equilibrada i incipientment pròspera a mitjan segle, en què l'agricultura era el sector predominant i ocupava un terç de la població activa (mentre els altres dos terços es distribuïen a parts iguals entre la indústria i els serveis), a una economia fortament desequilibrada, amb una distribució molt desigual de la renda i de l'ocupació (dos terços de la població activa treballen en el sector terciari), ³ amb un nivell d'instrucció millorat però encara molt inferior al que correspondria a la renda *per capita*, i amb una gran massa de població immigrada i una molt feble capacitat per integrar-la.

El decenni dels 50 és el de la represa de contactes amb l'exterior --la frontera s'obrí el 1951, després del llarg aïllament del règim espanyol de la post-guerra--, però l'obertura a l'economia exterior no es fa fins al 1959, amb el Pla d'Estabilització. Alenyar ⁴ situa en aquest any i aquest Pla el punt d'inflexió de l'economia de les Balears cap a la situació actual.

De 1959 ençà, turisme i immigració avancen paral·lelament, a un ritme accelerat fins a 1973, en què s'inicia un lleuger alentiment. Però el flux ha continuat amb força: dels 198.759 immigrants residents a les Balears que figuren al padró de 1986, datat a 1 d'abril, 49.380 (25,3%) són arribats després de 1980, i segons Alenyar l'any 1987 ja eren 79.000 (el 32% de la immigració total). La lleu recessió turística iniciada l'any 1989 i que tendeix a accentuar-se ràpidament, no s'ha reflectit encara en una contenció sensible del flux emigratori.

L'evolució ha estat diferent d'una illa a l'altra. L'any 1900, la població de les Balears era de 311.649 habitants, distribuïts així: Mallorca, 248.259; Menorca, 37.576; Eivissa i Formentera, 25.814. A partir de 1950, l'evolució és la següent:

Any	Balears	Mallorca	Menorca	Eivissa	Form.
1950	419.282	339.716	41.412	35.316	2.838
1955	424.626	345.208	42.807	33.694	2.917
1960	441.732	362.202	42.305	34.339	2.886
1965	477.874	393.598	44.297	36.811	2.981
1970	532.946	438.656	48.817	42.456	3.017
1975	597.715	492.257	53.548	48.315	3.595
1980	655.909	534.511	57.243	59.933	4.222
1986	679.965	550.849	59.668	64.748	4.700

És a dir que, mentre Mallorca inicia el creixement demogràfic en el quinquenni 1955-60, Menorca perd població en aquest quinquenni i Eivissa, que n'havia perdut en el quinquenni anterior, comença a refer-se. A Mallorca el ritme s'accelera molt a partir de 1960, i a Menorca no pren força fins a 1970 --i encara després el ritme de creixement és més moderat que a les altres illes--, mentre que a Eivissa i Formentera el corrent es produeix a partir de 1965, amb una

² Vegeu Carbonero i Salvà i Tomás, *Les Migracions*, pàg. 109-112.

³ Vegeu Alenyar, *Les Migracions*, pàg. 22-24.

⁴ *loc. cit.*

acceleració vertiginosa. Si prenem com a índex 100 la població de l'any 1950, el 1986 l'índex ha pujat a Mallorca a 162,15 (pràcticament el mateix de la mitjana balear, 162,17); a Formentera a 165,61; a Eivissa a 183,34, i a Menorca només a 144,08. ⁵

El turisme, motor dels canvis sociològics

L'evolució de la població de les Balears ha estat íntimament lligada amb la de l'explotació turística i els efectes que se'n deriven en altres sectors, com la construcció i el comerç. Alenyar ⁶ remarca que de 1959 a 1987, el nombre de visitants ha passat de 300.000 a 7.300.000 --24 vegades més-- i l'oferta de places turístiques de 16.000 a 460.000 --29 vegades més.

En una primera fase, la demanda de serveis turístics va determinar la migració de la Part Forana a Palma i un inici d'immigració exterior de caràcter estacional: treballadors temporers, que retornaven a la seva terra i família quan s'acabava la temporada turística. Amb la millora de la seguretat social i l'extensió del subsidi d'atur, els immigrants es traslladen amb la família i s'instal·len de manera duradora, sovint definitiva.

Menorca, incorporada tardanament a l'explotació turística, i amb una economia més equilibrada --o més poc desequilibrada-- que les altres illes, ha conservat millor que les altres el territori i el medi ambient, i ha donat durant anys als turistes un tracte de visitants, que li ha atret un contingent important de turisme espanyol, i especialment català, particularment fidel. A Mallorca, l'existència d'uns quants hotels de gran categoria li ha garantit permanentment una minoria de turisme "de qualitat" --en el ple sentit de l'expressió, o simplement en el de "turisme de bossa plena"--, però en general ha predominat la urbanització salvatge i el turisme gregari. Això mateix ha succeït a Eivissa --i en menor grau a Formentera--, després d'una etapa inicial de "hippisme" amb molta presència estrangera, a la qual es deu la importància relativa de la seva població residencial estrangera actual.

L'impacte del turisme i la immigració en la situació sociolingüística

La introducció del turisme té sempre un fort impacte sobre la societat receptora, pel que suposa de contacte entre llengües i cultures diferents. En territoris monolingües, aquest contacte suposa per als autòctons la vivència de l'existència real de llengües diferents de la pròpia, i això sol ja requereix una gran revolució mental. Però no afecta la valoració de la llengua del país, ni el seu ús com a instrument normal de comunicació de la comunitat, ja que només una petita part de la població entra en contacte amb els turistes, en una relació superficial i convencional de prestació de serveis; i el coneixement que adquireix i l'ús que fa de les llengües estrangeres no interfereix en la seva activitat lingüística individual ni en l'ús social de l'idioma.

⁵ *loc. cit.*

⁶ Vegeu IBAE, *Padró Municipal d'Habitants 1986*, v. I, taules evolutives, pàg. 126-129.

D'altra banda, els turistes saben bé quina és la llengua de la terra que visiten --encara que no la sàpiguen parlar--, són conscients que només hi són de pas i generalment procuren aprendre de dir les coses més elementals, i es familiaritzen amb la llengua gràcies a la seva presència al carrer (rètols, senyalitzacions, etc.). Saben que tenen dret a reclamar servicis en el seu idioma al personal dels serveis turístics, però que la llengua del territori és una altra, i la respecten. Per part seva, els autòctons mantenen intacte el seu orgull lingüístic, conscients que són a casa seva i que la seva llengua és la que "val" realment per a la comunicació.

La immigració que normalment va lligada amb l'eclosió del turisme no produeix impacte en la situació sociolingüística, mentre es tracti de migració interior o procedent del mateix àmbit lingüístic. Quan els immigrants parlen una altra llengua, el seu impacte és molt superior al dels turistes, ja que la relació amb els autòctons és molt més intensa i extensa que la dels visitants passatgers. Però la llengua del territori es manté forta com a instrument normal de relació social: els immigrants saben que l'han d'aprendre per poder-se integrar a la comunitat i no se senten disminuïts per aquest fet, conscients com són que la seva llengua no és la de la terra d'acollida (i que la seva té el seu territori propi); el previ coneixement de la diferència lingüística els ajuda a afrontar el xoc cultural que la immersió en una nova cultura comporta.⁷ D'altra banda, els autòctons mantenen davant ells la fidelitat a l'idioma propi amb tota naturalitat. El perill de conflicte social per motiu de llengua no és gran --i si es produeix, són els immigrants els qui estan en inferioritat.

Evolució de la situació sociolingüística a les Balears

El nostre cas és molt diferent. La llarga tradició de monolingüisme oficial castellà ens ha mantingut, durant prop de tres segles, en situació lingüísticament anormal (fins al punt que la supervivència del català és un cas únic de resistència lingüística, i el nostre actual procés de normalització és seguit amb interès i admiració per sociolingüistes d'arreu del món). Aquesta anormalitat ha determinat que la relació autòctons-turistes-immigrants reposi sobre la llengua oficial de l'Estat, i que la valoració --i el consegüent ús-- que uns i altres fan de la llengua del territori sigui molt diferent de la que es produeix en situació normal.

No disposam d'estudis sobre l'evolució de l'ús lingüístic --ni tan sols de l'ús actual--, ni de les actituds i comportaments lingüístics que el determinen. No disposam tampoc de dades estadístiques que ens els facilitin: les dades sobre el coneixement de la llengua només han figurat fins ara en un sol padró, el de 1986, publicat el 1988.⁸ Però hi ha una sèrie de dades padronals --distribució de la població, fluxos migratoris, procedència de la població immigrada, nivell d'instrucció, etc., que, confrontades amb l'estatut legal de la llengua i els canvis polítics que l'han modificat, amb el repàs de les hemeroteques i amb les vivències de la gent gran d'avui, permeten un estudi aprofundit --que ara no estic en condicions de fer-- de la situació sociolingüís-

⁷ *loc. cit.*

⁸ Vegeu Garcia Sevilla, *Les Migracions*, pàg. 130-133.

tica a les nostres illes al llarg d'aquest segle. D'una manera superficial, hi podem distingir les etapes següents:

1900-1960: diglòssia estable

Durant la primera meitat del segle, el marc legal determinava un ús social diglòssic: l'única llengua oficial, la llengua de l'ensenyament i dels usos públics, era el castellà, i la llengua pròpia de les Balears estava reduïda al nivell "baix" de relació col·loquial entre els seus parlants. Hi havia un clar divorci entre el sector públic, en bona part en mans de funcionaris o d'autoritats castellanoparlants, i la societat illenca. La població era en la seva quasi totalitat autòctona i totes les classes socials parlaven la nostra llengua; el nivell general d'instrucció era baix i l'escola influïa poc en els hàbits lingüístics: la gent que hi tenia accés aprenia de llegir i d'escriure en castellà, però la majoria tenia dificultat a expressar-s'hi --i rarament en tenia necessitat, ja que treballava en el sector primari o en el secundari. Predominava, per tant, la situació que els sociolingüistes anomenen de *diglòssia sense bilingüisme*: una majoria autòctona unilingüe (o quasi) en la llengua territorial, una minoria unilingüe en la llengua oficial de l'Estat, i una altra minoria d'autòctons amb un alt nivell d'instrucció, que empraven el castellà en l'exercici de la seva professió i només coneixien de la seva llengua (que manteni en el tracte diari) els registres col·loquials.

En conseqüència, el castellà apareixia als ulls dels autòctons (tret de la noblesa, que tenia l'orgull de la llengua pròpia) com la llengua de prestigi, poc accessible, que obria les portes de l'ample món a qui volia emigrar o prosperar socialment. Per als qui n'adquirien un bon coneixement (que eren admirats per això, i considerats "distingits"), apareixia també com una llengua uniforme, ja que n'aprenien la modalitat estàndard i els registres formals. En canvi, el català era vist com la llengua no-important, no-útil per al progrés social i molt fragmentada: sense consciència de la unitat de la llengua, es magnificaven les diferències entre les modalitats dialectals. El sentiment dels individus era que a la seva illa coexistien dues llengües: el mallorquí --o l'eivissenc, o el maonès o ciutadellenc (ja que la bipolaritat menorquina va impedir la generalització del terme *menorquí*)-- d'una banda, i el castellà, de l'altra. Hi havia, això sí, una minoria culta conscienciada que treballava per la llengua i la cultura, però només Mossèn Alcover arribà al gran públic, amb la seva acció mobilitzadora a favor de l'Obra del Diccionari i amb el preciós recull de les *Rondaies Mallorquines*. Aquestes, però, pel seu caràcter folklòric, reproduïen la llengua col·loquial de la pagesia mallorquina, i més concretament de Manacor. Només l'Església, que actuava en la nostra llengua emprant els registres "alts", tal com ha estat la seva missió en totes les llengües de cultura,⁹ donava ocasió al poble de conèixer i practicar els models de llengua que en situació normal hauria practicat a l'escola. (Així els illencs no empraven en les oracions l'article "salat" sinó el formal, i també les formes gramaticals dels pronoms i dels verbs, etc.).¹⁰

Aquesta situació, fomentada per una política estatal centralista i castellanitzadora,¹¹ s'agreujà després de la guerra civil de 1936-

⁹ Del mateix any 1986 (desembre) existeix un treball important, *l'Enquesta sociolingüística a la població de Mallorca* realitzada per la Universitat de Balears per encàrrec del Consell Insular de Mallorca (que n'ha fet una publicació ciclostilada, de difusió limitada), que té el greu inconvenient de referir-se a la població de 18 anys i més, ja que la mostra s'hagué de treure de les llistes del cens electoral --això explica potser que els seus resultats quant a coneixement de la llengua donin valors més alts que els del padró.

¹⁰ Vegeu Pere Llabrés, *Història de l'ús de la llengua catalana en l'Església de Mallorca*. Actes del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, volum VIII, València, 1989; Aina Moll, *La nostra llengua*, Edit. Moll, 1990 pàgs. 140 i 182-184; Aina Moll, *El paper de l'Església en la normalització lingüística*, a la *Revista Comunicació*, núm. 60-61, Mallorca, 1989.

¹¹ Vegeu-ne abundantíssima documentació a *La persecució política de la llengua catalana*, de Francesc Ferrer Gironès, Edicions 62, Barcelona, 1985.

¹² Per exemple, aquesta, de 1939: *El Gobernador Civil que suscribe hace saber que es obligatorio el empleo del idioma castellano, con exclusión de cualquier otro idioma o dialecto en todos los rótulos, pasquines, anuncios y publicaciones de todas clases que se coloquen en la vía pública o hayan de repartirse a domicilio; y que se impone el uso del mismo en hoteles, restaurantes y pensiones de viajeros dada su índole turística.*

Asimismo debe emplearse exclusivamente el castellano en la relación de la vida escolar entre maestros y alumnos, aun fuera de las horas oficiales de clase, habida cuenta del carácter eminentemente nacional que ha de imprimirse a la enseñanza. También se recomienda el empleo del castellano en las oficinas particulares y establecimientos de todas clases en su obligadas relaciones con el público.

Confía el Gobernador en que ha de bastar esta advertencia y en que no tendrá necesidad de imponer ninguna sanción, que, por otra parte, no vacilará en aplicar en el caso de cualquier denuncia que se le formule por olvido o desobediencia a esta disposición.

(Vegeu J. Massot, *Cultura i vida a Mallorca, entre la Guerra i la Postguerra*, Publicacions Abadia de Montserrat, 1978, pàg. 91)

1939, per una fèrria voluntat política, culturalment genocida, d'uniformització espanyola: el castellà --que aviat s'anomena només *espanyol*-- és objecte de fortes campanyes i de tota casta de pressions ¹² per instituir-lo com a única llengua i senyal d'identitat de tots els espanyols. L'escolarització s'amplia, es fa de més durada --si bé el segon ensenyament és encara molt minoritari-- i, actuant exclusivament en castellà, reforça en els autòctons el sentiment d'infravaloració de la llengua i la cultura pròpies que alguns sociolingüistes anomenen *deslleialtat lingüística* i altres *autoodi*, i en els funcionaris vinguts de fora el sentiment de prepotència i de menyspreu de la llengua del país.

1960-1975: bilingüisme unidireccional

En el camp de la llengua, com en el de l'economia, la dècada dels 50 és una etapa de transició, durant la qual s'inicia la progressiva expansió (molt lenta, al principi) de l'ensenyament a les Balears. L'any 1960 no hi havia encara cap possibilitat d'estudis universitaris a les Illes (l'Escola Normal i la de Comerç eren de nivell mitjà); hi havia dos únics Instituts de Batxillerat a Palma --el Ramon Llull, masculí, i el Joan Alcover, femení, situats en el mateix edifici--, uns quants col·legis privats amb alumnat de posició econòmica acomodada, i un contingent, que creixia d'any en any, d'alumnes *lliures* que estudiaven en centres no reconeguts i passaven els exàmens de cada curs a l'Institut. Al llarg de la dècada es creen nous centres, s'inicien alguns estudis universitaris amb una Delegació de la Universitat de Barcelona, gèrmen de la Universitat de Balear, i el panorama general de l'ensenyament millora considerablement.

La Llei General de Reforma de l'Educació de 1971 introdueix canvis radicals en el sistema d'ensenyament (si bé va quedar coixa, perquè no va incloure finalment el seu finançament, tal com s'havia previst en principi), i presenta importants novetats, inclosa la possibilitat d'ensenyament als infants --amb caràcter voluntari-- de *las lenguas vernáculas o regionales*.

Aquesta obertura a l'ensenyança de la nostra llengua, amplament aprofitada a Catalunya per oficialitzar i expandir un ensenyament que moltes escoles ja feien d'amagat, no tingué cap efecte a les Illes Balears. (Val a dir, però, que jo ja l'ensenyava des de l'any 1960, a grups d'alumnes voluntàries de l'Institut Joan Alcover, i segurament no era l'única). Així, el progrés en l'ensenyament en general no es traduí en una millora del coneixement i l'ús de la llengua autòctona; al contrari, el millor coneixement del castellà feia possible que les actituds d'autoodi i d'admiració per la llengua dominant es traduïssin en l'abandó de la llengua pròpia. Una part de l'Església, especialment els col·legis religiosos, afavorí aquesta tendència, i en certs sectors socials, sobretot de Palma i de Maó, s'adoptà el castellà com a llengua familiar, sovint pobra i deficient.

Paradoxalment, la introducció de les llengües vernacles a la litúrgia pel Concili Vaticà II (1965), fa perdre en part a l'Església balear el seu paper de difusora del "nivell alt" de la llengua, ja que una part de la clerecia adopta com a "vernacle" el castellà, i una altra vol acostar-se més a la llengua que parla el poble i adopta els registres

col·loquials illencs en la litúrgia i la predicació. Es fa, però, l'adaptació dels textos litúrgics (tardor de 1966), en el registre "alt" que li correspon. ¹³

Les grans onades immigratòries coincideixen amb aquesta etapa, i s'insereixen en una societat despersonalitzada, on l'única llengua que té presència pública és el castellà i on es considera un *deure de cortesia* parlar en castellà als castellanoparlants i ni tan sols s'imagina la possibilitat d'emprar la nostra llengua davant els estrangers. Així s'estableix un *bilingüisme unidireccional*, en què els autòctons coneixen les dues llengües --totes dues parcialment-- i els immigrants només la seva, i on la relació entre uns i altres i amb els turistes es fa en castellà. La integració lingüística dels immigrants és impossible, i els turistes que ens visiten no tenen ocasió ni tan sols de descobrir l'existència del català.

La minusvaloració de la llengua pròpia es reflecteix en l'adopció de les formes castellanitzades dels noms de persona --imposades pel franquisme en els registres civils i els documents d'identitat-- i s'estén el costum, en zones i famílies illenques que altrament mantenen l'ús familiar de la nostra llengua, de donar als infants els noms de Pedro, Carlos, Ana María, Margarita, etc., amb forma i fonètica castellanques, que naturalment es mantenen quan els infants creixen. De la mateixa manera, els noms dels establiments hotelers, que en el primer impuls turístic dels anys vint es treien sovint del patrimoni autòcton (l'any 1928 es funda l'Hotel Formentor), adopten noms castellans --per imposició primer, i després per simple inèrcia--, fins i tot quan es refereixen a personatges o coses nostres (*Hostal Archiduque, Hotel Ibiza, H. Bahía, H. Jaime III*), o bé de llocs exòtics o llunyans.

Durant tot aquest quart de segle, la minoria conscienciada augmenta i es fa més activa. Amb caràcter sempre estrictament privat, es publiquen llibres, es fan tertúlies literàries, cursos de català i activitats diverses, primer entorn del Secretariat del Diccionari (de 1950 a 1962, en què se n'acaba la publicació) i després de l'Obra Cultural Balear, fundada el desembre de 1962 com a societat civil dedicada al foment de la nostra llengua i cultura i sostinguda exclusivament pels seus socis. ¹⁴ L'any 1975 s'inicia a tot l'àmbit lingüístic català el Congrés de Cultura Catalana, amb nombrosa participació mallorquina, que culmina l'octubre del 1977 amb la clausura a Mallorca de l'Àmbit de Literatura. Els esforços d'aquesta minoria topen amb oposicions o resistències, tendents d'una banda a reforçar la filosofia de l'*espanyol, llengua dels espanyols*, i de l'altra a obstaculitzar la unitat lingüística, enfrontant les modalitats parlades a les Illes amb la llengua comuna, codificada com qualsevol altra llengua de cultura, on caben totes les modalitats dialectals, però que el poble de les Balears desconeixia. El paradigma d'aquest segon aspecte pot ser la *polèmica d'en Pep Gonella*, que esclatà l'any 1972 ¹⁵ i que encara ara cojeja.

1976-1989: cap al bilingüisme bidireccional

La situació de bilingüisme unidireccional (reforçat per la progressiva presència del castellà a totes les llars per mitjà de la ràdio

¹³ Vegeu Pere Llabrés, *loc.cit.*, i també *L'Església de Mallorca i la llengua catalana*, Quaderns de Pastoral, núm. 96 (1986).

¹⁴ Vegeu Francesc de B. Moll, *Els altres quaranta anys*, Edit. Moll, 1975.

¹⁵ *La polèmica d'En Pep Gonella*, Edit. Moll, Col·lecció Les Illes d'Or núm.

i la TV) i de comportament diglòssic generalitzat per part del conjunt de la població, ens havia fet entrar en un ràpid procés de substitució lingüística, que ens abocava a la desaparició de la llengua catalana de les Illes Balears.

Afortunadament, el pas del règim franquista a un règim democràtic comportà un canvi radical en el marc legal d'Espanya en l'aspecte lingüístic. La Constitució espanyola de 1978 proclama, a l'article 3, que *el castellà és la llengua espanyola oficial de l'Estat*, que tots els espanyols tenen el *deure* de conèixer i el *dret* --no el *deure*-- d'emprar, i que *les altres llengües espanyoles* seran oficials també en els respectius territoris, d'acord amb els seus Estatuts. Aquesta formulació constitucional permetia aturar el procés de substitució lingüística i iniciar-ne un altre de normalització.

L'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears (1983) proclama que *la llengua catalana, pròpia de les Illes Balears, és oficial juntament amb la castellana*, que tots tenen el dret de conèixer-les i emprar-les, i que ningú podrà ser discriminat per motiu de la llengua que empra (article 3). Finalment, la Llei de Normalització Lingüística a les Illes Balears, aprovada per unanimitat del Parlament Balear l'any 1986, estableix a l'article 6 que *La llengua catalana, pròpia de les Illes Balears, ho és també del Govern Autònom, del Parlament i dels Consells Insulars, i, en general, de l'Administració Autònoma, de l'Administració Local i de les institucions públiques dependents de la Comunitat Autònoma*.¹⁶

El nou marc constitucional donà lloc d'una manera immediata al Reial Decret anomenat popularment *de bilingüisme* (1979), pel qual s'introduïa l'ensenyament del català, amb caràcter general, a tots els nivells de l'ensenyament no universitari, i s'obria la porta a l'ensenyament *en català*, amb determinades condicions.

Aquests canvis legals ens feren passar, de cop i volta, d'una etapa en què la situació real, per bé que molt deficient, estava per damunt d'allò que marcava la legalitat, a una altra en què la societat queda molt enrere respecte del que estableixen les lleis. Adequar la realitat al nou marc legal, és el gran repte que actualment tenim plantejat. De com siguem capaços d'enfrontar-lo, depèn el nostre prestigi, i sobretot el dels nostres dirigents, als ulls de les generacions que ens seguiran.

La situació actual

El conjunt de dades més valuós que tenim sobre la situació sociolingüística és el del Padró de 1986, que vaig analitzar l'any 1988.¹⁷ Remet el lector a aquella anàlisi i a la de l'IBAE 1989.¹⁸ Només en recordaré ara les característiques següents:

1. La població de dret de les Balears, a 1 d'abril de 1986, es componia d'un 71,1% de nascuts a les Balears, un 25,3% de nascuts a altres zones d'Espanya i un 3,5% d'estrangers. La situació més favorable és la de Menorca, amb 80% d'autòctons, 17,3% vinguts de la resta de l'Estat i 2,6% d'estrangers, i la més desfavorable la d'Eivissa i Formentera (58,9% d'autòctons, 6% d'estrangers i 35,1%

¹⁶ Vegeu-ne l'edició de l'Obra Cultural Balear, comentada per Bartomeu Colom.

¹⁷ A. Moll, *Les migracions*, pàgs. 84-91.

¹⁸ IBAE, *La llengua de les Illes Balears*, Quaderns d'Estadística, XXVII, 1989.

de la resta de l'Estat). A Mallorca, Palma i les zones turístiques --sobretot Calvià-- s'acosten a la situació eivissenca, i la Part Forana a la menorquina.

2. El 39,8% de la població procedent de la resta de l'Estat (més de 68.000, el 10,4% de la població total) és d'origen andalús, seguida, per aquest orde, de la de Castella-la Manxa (12,8%, equivalent al 3% de la població total), Catalunya, C. Valenciana, Múrcia, Castella-Lleó, Madrid i Extremadura (aquesta és la més recent i comprèn 8.511 persones, 1,25% de la població total). La resta oscil·la entre els 3.134 aragonesos i els 548 de la Rioja.

El 3,3% dels immigrants són arribats abans de 1940 --i més de la quarta part són estrangers--; el 14% vingué entre 1940 i 1960 i el 25,2% després de 1980.

Si prenem en consideració la població de 6 anys i més --de la qual s'han obtingut les dades sobre el coneixement del català-- el percentatge d'immigració puja al 30,4%.¹⁹ I si estudiem la procedència de la població que té entre 25 i 45 anys, són nascuts fora de les Balears el 45,1% del total de la CAIB; només a Menorca no arriben a la tercera part (32,1%), mentre a Palma i a Eivissa i Formentera són majoria (51,7 i 63,7%, respectivament). És a dir que, encara que la gran majoria dels infants són nascuts aquí, en un percentatge elevadíssim pertanyen a famílies immigrades o mixtes on el castellà és llengua familiar única i han de ser comptabilitzats com a castellano-parlants.

3. El nivell d'instrucció de la població de més de 15 anys nascuda a les Balears, molt elevat respecte de fa trenta anys, és el següent: Analfabets, 3,1%. Sense estudis, 26,4%. EGB, 54,1%, BUP, COU i altres estudis de grau mitjà, 13,9% i estudis superiors 2,5%.

Aquest nivell està molt per damunt el de la població immigrada procedent d'Andalusia, Castella-la Manxa, Múrcia i Extremadura, mentre que la procedent d'Aragó, Astúries, Castella-Lleó, i Madrid supera de molt la mitjana dels autòctons,²⁰ i la procedent de l'estranger és la que té un nivell d'instrucció més elevat. En bona part, doncs, el primer grup està format essencialment de treballadors immigrants i el segon de "destinats" --funcionaris i empleats en serveis públics no oficials-- i professions liberals.

El nivell mitjà d'instrucció dels nascuts a Mallorca és pràcticament igual al del conjunt dels nascuts a les Balears, però Palma supera de molt la resta, i la Part Forana es queda enrere. El nivell de Menorca queda bastant per davall la mitjana, amb 3,2% d'analfabets i 1,8% amb estudis universitaris, i els nascuts a Eivissa tenen la cota absoluta més alta d'analfabetisme a les Balears (6,3%), seguits de prop per la població procedent d'Andalusia i de Múrcia.

5. Les dades de coneixement del català de la població de 6 anys i més són les següents:

Grau coneix.	CAIB %	Mall.%	Men.%	Eiv.-Fr.%	Palma %
No entén	9,9	9,8	4,6	16,2	12,5
Entén, no parla	18,7	19,3	10,1	21,7	26,1
Total No Parla	28,6	29,1	14,7	37,9	38,6

¹⁹ A Mallorca, 29,8; Menorca, 20,9; Eivissa-Formentera, 43,3; Palma, 36,9.

²⁰ Els provinents de Catalunya i del País Valencià pertanyen també a aquest grup.

Només parla	27,9	27,4	26,3	33,6	19,6
Parla + llegeix	26,4	27,1	32,0	15,9	25,6
Parla + llegeix + escriu	16,6	16,0	26,4	12,4	16,5
Total Parla	71,0	70,5	84,9	61,9	61,8

Observem que el grau de coneixement de la llengua està en relació inversa amb el percentatge d'immigració i amb la importància del turisme en l'activitat econòmica. La situació millor es troba, en tots els aspectes, a Menorca, que té una ínfima proporció de no-entenents i un percentatge d'alfabetitzats en català deu punts per damunt la mitjana de la Comunitat. La mitjana de Mallorca és pràcticament igual, en tots els grups, que la del total de Balears, però amb grans desequilibris: a Palma i als municipis turístics, el percentatge de població que no parla el català està deu punts o més per damunt la mitjana (a Calvià passa del 50%), mentre la resta de la Part Forana s'acosta a la situació de Menorca; en canvi, en alfabetització, Palma, Mallorca i el total de les Illes presenten poques diferències. La situació pitjor és, amb gran diferència, la de les Pitiuses.

El grau de coneixement del català de la població no és proporcional al seu nivell d'instrucció: amb un nivell d'instrucció més baix, Menorca està molt per damunt Palma en coneixement del català (no sols parlat, sinó també escrit); i els immigrants de Castella-Lleó i els de Castella la Manxa, amb gran diferència de nivell d'instrucció a favor dels primers, donen el mateix percentatge de "no-entenents" (28%), i en capacitat de parlar els de la Manxa (amb el 20,3%) superen els lleonesos (16,3%).²¹

Les actituds lingüístiques

No existeixen estudis sobre com aprofiten els il·lencs el coneixement que tenen de la llengua del territori, ni de com valoren --i en conseqüència com empren-- les dues llengües que hi són oficials.²² Per simple intuïció, podem afirmar que predominen encara els comportaments diglòssics: els adults autòctons, majoritàriament analfabets en la seva llengua, continuen tenint el castellà com a única llengua de cultura i emprant-lo per adreçar-se als serveis públics, als estrangers i a qualsevol castellanoparlant; i els immigrants es mantenen dins el monolingüisme castellà i "no s'atreixeixen" a expressar-se en una llengua que no coneixen bé i no els és necessària. Els joves que han fet aquí el seu currículum escolar estan en condicions no sols de parlar la nostra llengua, sinó també d'escriure-la, però segueixen les pautes diglòssiques dels adults i (tret de la Part Forana de Mallorca i gran part de Menorca) tendeixen a relacionar-se en castellà, que és llengua familiar de molts d'ells.

No hi ha actituds hostils a la llengua pròpia de les Illes, tret d'una minoria insignificant; però sí actituds de resistència de certs sectors de "destinats" castellanoparlants i d'autòctons molt instruïts en castellà, que se senten incòmodes en la seva condició d'analfabets en la llengua pròpia. Hi ha també entre els adults una desinformació sobre la unitat de la llengua que, hàbilment manipulada, es tradueix

²¹ Els catalans tenen un grau de coneixement de la nostra llengua més elevat que els il·lencs, i els valencians bastant més baix (Vegeu Carbonero i Salvà i Tomás. *Les Migracions*, pàg. 117), amb mitjanes semblants a les que es donen a les respectives Comunitats.

²² Tret de l'*Enquesta sociolingüística a la població de Mallorca* citada a la nota 9, amb dades molt valuoses però amb l'inconvenient de no incloure la població jove: analitzar-la a fons exigiria un treball llarg, que depassa els límits d'aquest article, i que en tot cas hauria de servir per establir la situació de partida d'una successió de repeticions periòdiques --ampliades al total de la població-- per al seguiment del procés. Tal com ho proposen els autors.

en actituds d'anticatalanisme i en una defensa verbal apassionada --feta sovint en castellà-- de la varietat lingüística de cada illa, que en la pràctica es limita a l'ús col·loquial i es fa fonèssim en qualsevol relació pública (i també en la privada, davant un castellanoparlant o en adreçar-se a un desconegut). I hi ha també una petita minoria de defensors a ultrança de la unitat de la llengua --amb un punt de complex d'inferioritat davant el català de Barcelona, comparable al dels altres davant el castellà--, que amb les seves posicions radicals obstaculitzen més que no faciliten la normalització de la Comunitat.

En general, tothom reconeix formalment el dret i el deure generacional que tenim de recobrar l'ús de la llengua en tota la seva amplitud (i per això hi ha hagut unanimitat en l'elaboració del marc legal que ho fa possible), però l'esforç necessari per fer-ho efectiu s'ajorna indefinidament. Entre els ciutadans hi ha tendència a reclamar de les autoritats la normalització, i entre els responsables de les institucions es tendeix a avançar molt lentament, per *no crear conflictes* o *no imposar la llengua als ciutadans*. Val a dir que encara hi ha mancances greus en l'ús lingüístic del sector públic, però que, així i tot, va molt per davant del sector privat --val a dir també, però, que la Llei obliga el sector públic a l'ús de la llengua pròpia del territori, i deixa als ciutadans llibertat d'opció lingüística.

Hem recobrat noms personals autòctons --Aina, per exemple, abunda avui a Palma, on fa vint anys el seu lloc era ocupat per Ana, Ana Mari o Ana Maria--, i va creixent el nombre d'hotels i botigues denominats en la nostra llengua. Però encara predominen de molt els noms castellans, els de llocs exòtics estrangers --exòtics per a nosaltres, s'entén-- i els híbrids (per exemple, *Hotel Playa Park*). Els serveis turístics es presten xamporrant llengües estrangeres, i secundàriament en castellà: un turista que es passegi per S'Arenal difícilment troba referències lingüístiques que li indiquin en quin país es troba; i bellament pot passar-hi quinze dies i tornar-se'n al seu país sense haver ni intuït l'existència d'una llengua pròpia de l'illa.

Cap als anys 90

Aquests darrers anys, la massificació del turisme i les exigències dels *tours operators* --afavorides per l'excés d'oferta-- han determinat, a més de la degradació del territori i del medi ambient, la de la qualitat de l'oferta turística, i ens han duit una greu amenaça de crisi. Si la tendència actual s'accentua, és de preveure un estancament del flux migratori, però no un retorn dels immigrants a la terra d'origen (si no és els de darrera hora), ja que la majoria han arrelat a les nostres illes i, d'altra banda, no sembla que la situació de les Comunitats autònomes de procedència (que en general ha millorat) els pugui permetre recuperar, a curt o mitjà termini, els seus ciutadans de la diàspora.

En l'aspecte lingüístic, estam també en un moment crític, que pot orientar-se cap a la normalització definitiva, o retrocedir novament, en un procés de substitució probablement irreversible. De cara al futur, per tant, hem de preveure l'estroncament de la immigració i la

consolidació de la població actual. Per aconseguir que es consolidi en una Comunitat harmònicament estructurada, és indispensable una acció col·lectiva de redreçament en tots els camps --lingüístic, cultural, econòmic i de projecció exterior--, que només podrem dur a terme si es desperta en el conjunt dels illencs un sentiment d'autovaloració --l'orgull de ser-ho--, condició indispensable per a la integració dels immigrants i per arribar (en part per mitjà d'una bona política turística) a ser valorats per la resta de l'Estat i reconeguts a Europa.

En el camp de la llengua, és indispensable l'aplicació efectiva del marc legal vigent. I això exigeix un esforç enorme, individual i col·lectiu, per fer-la present a tot arreu i per posar-ne el coneixement a l'abast de tothom, en la mesura que cadascú el necessita per poder-hi tenir normalment qualsevol relació familiar, acadèmica o professional. I exigeix també un canvi radical d'actituds respecte de les dues llengües, l'eliminació dels vicis de comportament diglòssic i un "pacte social" que permeti arribar, en un clima de concòrdia i de respecte dels drets de tots, a la plena normalització.

Això exigeix una acurada planificació lingüística, duita a terme per les Institucions autonòmiques i locals, amb el suport del conjunt de la població i de l'Administració de l'Estat a les Balears. És una tasca delicada, per la complexitat d'una situació en què la impaciència és tan perillosa com l'hostilitat, i la prudència excessiva pot menar a l'estancament i a la frustració; però és realitzable, si es manté l'esperit de l'Acord Institucional per a la Normalització Lingüística, pel qual les nostres primeres autoritats s'han compromès a intensificar la normalització de les respectives Institucions i han convocat el poble a participar-hi.

De la resposta que aquesta crida obtengui, depèn que el poble de les Balears, *essent qui és*, tal com Costa i Llobera ho aconsellava als joves, pugui entrar amb peu ferm en el segle XXI.

